

бібліяграфічныя матэрыялы, якія публікаваліся на старонках выданняў з працягам і ў перыядыцы і мелі пераважна навукова-дапаможны характар. Гэтыя і іншыя бібліяграфічныя працы, зробленыя ў 1920–30-я гг., апублікаваныя і рукапісныя, стварылі падмурак нацыянальнай галіновай бібліяграфіі, заклалі тую метадычную бібліяграфічную базу, якая сёння дазваляе на высокім узроўні ствараць і пастаянна ўдасканальваць сучасную бібліяграфічную прадукцыю. На сённяшні дзень бібліяграфічны аспект дзейнасці Таварыства перш за ўсё мае гісторыка-культурнае значэнне. Бібліяграфічная спадчына, якую ўдалося напрацаваць Таварыству за зусім кароткі тэрмін існавання (з 1925 па 1931 г.), будзе карыснай пры правядзенні гісторыка-навуковых даследаванняў і абагульненні гістарычнага вопыту навуковага жыцця Беларусі.

Сайтава В.І. (Мінск)

КРАЯЗНАЎЧАЯ БІБЛІЯГРАФІЧНАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ БІБЛІЯТЭК ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1921–1939 гг.)

У Заходняй Беларусі часоў Другой Рэчы Паспалітай Польскай (РПП), пазбаўленай атрыбутаў аўтаноміі і сапраўднай падтрымкі культуры карэннага этнасу, краязнаўчая бібліяграфічная работа была адным з адметных кірункаў мясцовага краязнаўчага руху. Дзейнасць гэта ў беларускім бібліятэказнаўстве, бібліяграфазнаўстве і краязнаўстве яшчэ не вывучана, і аўтар артыкула зыходзіла як з важнасці пазнання яе гістарычнага развіцця, без чаго не могуць быць даследаваны гэтыя галіны беларускай навукі, так і з ацэнкі значэння тагачаснай бібліяграфічнай прадукцыі для сучаснага бібліяграфавання.

Падобна, як у БССР у 20-30-я гады, у Заходняй Беларусі краязнаўчы рух стаў праявай сацыяльна-культурнай актыўнасці насельніцтва. Польская дзяржава аднаўлялася ў атмасферы высокага патрыятызму, самаадданай дзейнасці грамадзян, асабліва інтэлігенцыі. Да ліку фактараў паспяховага развіцця адносілі інфармацыйнае забеспячэнне і краязнаўчы рух. Краязнаўству адводзілася

важная роля ў грамадзянскім і патрыятычным выхаванні, адукацыі, у культурным і гаспадарчым развіцці рэгіёнаў. На старонках часопіса Польскага краязнаўчага таварыства (ПКТ) “Зямля”, які ўзнавіўся ў 1919 г., краязнаўства называлі фундаментам нацыянальнай свядомасці. Навуковы, грамадскі і адукацыйны краязнаўчы рух хутка пашыраўся. Усе гэтыя з’явы адбываліся і на заходне-беларускіх землях, якія паводле адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу ўваходзілі ў склад Беластоцкага, Віленскага, Навагрудскага і Палескага ваяводстваў. Пospехі грамадскага краязнаўчага руху адлюстроўвалі пазнавальную дзейнасць мясцовага насельніцтва, у тым ліку беларусаў. У 30-я гг. XX ст. рэгіянальны падраздзяленні ПКТ былі ўжо ў многіх гарадах і мястэчках Заходняй Беларусі. Краязнаўчыя арганізацыі праводзілі разнастайную работу: стваралі музеі, распрацоўвалі маршруты экскурсій, садзейнічалі ўздому краязнаўчага кнігавыдання і інш. Сярод культурных краязнаўчых мясцін асаблівае значэнне набыла малая радзіма Адама Міцкевіча. Заслугоўваюць станоўчай ацэнкі конкурсы на лепшае краязнаўчае выданне аб ваяводствах, паветах, гарадах і іншых населеных пунктах, якія праводзіла ПКТ. У розных формах краязнаўчага руху прымалі ўдзел мясцовыя чыноўнікі, настаўнікі і вучні гімназій, святары, бібліятэкары, медыкі, пісьменнікі, журналісты, вучоныя і выкладчыкі Віленскага ўніверсітэта імя Стэфана Баторыя.

Бібліяграфічнае забеспячэнне стала аспектам дзейнасці па краязнаўству ПКТ, бібліятэк, навуковых таварыстваў і іншых арганізацый і ўстаноў. Сярод многіх суб’ектаў адметную ролю ў развіцці краязнаўчай бібліяграфіі адыгралі бібліятэкі.

У 20–30-я гады ў Польшчы існавала вялікая колькасць бібліятэк розных тыпаў: навуковых, дзяржаўных, царкоўных і інш. Адкрыццё бібліятэк было адметнай рысай развіцця культуры і ў заходнебеларускіх ваяводствах. Дакладных звестак аб колькасці і складзе бібліятэк выявіць цяжка з-за недахопу крыніц. Менш, чым на іншых тэрыторыях, тут было адкрыта навуковых і школьных бібліятэк. Матэрыялы з міжваеннага польскага бібліятэчнага друку сведчаць, што ў розных бібліятэках на беларускіх землях пераважалі фонды польскамоўных дакументаў. Так, у 1931 г. толькі ў 46 школьных бібліятэках у РПП (ці 0,5% ад іх агульнай колькасці) была прадстаўлена літаратура на беларускай мове. Яна займала

0,1% ад агульнай колькасці тамоў у школьных бібліятэках. Параўнанне гэтай лічбы з працэнтным складам насельніцтва, для якога беларуская мова была роднай, а гэта 3,1% насельніцтва, паказвае значны недахоп літаратуры на беларускай мове ў бібліятэчных фондах. Натуральна, што пад уплывам асаблівасцей нацыянальна-культурнай палітыкі ўрада польская мова актыўна пашыралася і заняла вядучае месца ў падрыхтоўцы краязнаўчай бібліяграфічнай прадукцыі бібліятэк.

Многія бібліятэкі на тэрыторыі Заходняй Беларусі разгарнулі краязнаўчую дзейнасць: фарміравалі фонды краязнаўчай літаратуры, рознымі сродкамі папулярызавалі яе сярод чытачоў, выкарыстоўвалі бібліяграфічныя метады і формы. Так, у гарадской бібліятэцы г. Ліда, якая была адной з лепшых у Заходняй Беларусі, быў створаны фонд літаратуры пра горад і рэгіён, які актыўна выкарыстоўваўся. Гэта літаратура была адлюстравана ў каталогу [1]. Захаваліся звесткі аб краязнаўчай рабоце школьных, царкоўных (касцельных) і навуковых бібліятэк. На жаль, пакуль аўтару не ўдалося выявіць бібліяграфічна-краязнаўчы кірунак бібліятэк, існаваўшых пры беларускіх нацыянальна-культурных і іншых арганізацыях.

Акрамя краязнаўчай работы бібліятэк у межах лакальных тэрыторый было наладжана бібліяграфаванне новых выданняў усяго заходнебеларускага рэгіёна і літаратуры, прысвечанай яму. Гэтыя бібліяграфічныя практы належалі кіраўніцтву буйнейшых бібліятэк края: Публічнай бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта імя С. Барторы і Публічнай бібліятэцы імя Я. і Э. Урублеўскіх (Вільня).

Падчас аднаўлення Віленскага ўніверсітэта і яго бібліятэкі нарадзіўся план арганізацыі рэгіянальнага бібліяграфічнага ўліку новых выданняў (агульнадзяржаўнай бібліяграфічнай рэгістрацыі яшчэ не было). У 20-я гады гэту канцэпцыю настойліва абгрунтаваў дырэктар універсітэцкай бібліятэкі А. Лысакоўскі, пазней бібліятэкар Публічнай бібліятэкі імя Я. і Э. Урублеўскіх С. Бурхардт. Лысакоўскі лічыў неабходным стварыць орган бягучага бібліяграфічнага ўліку новых выданняў на тэрыторыі “ўсходніх ускраін” Польшчы* і чотка вызначыў тэрыторыю рэгіёна, у якім

---

* Тэрмін “заходнебеларускі” ён не выкарыстоўваў. Ужываліся паняцці “віленскі раён”, “4 ваяводстваў паўночна-заходнія”, “крэсы усходне”.

прапанаваў увесці бягучы бібліяграфічны ўлік друкаў. Яго межы ахоплівалі ўсе беларускія ваяводстваў. Дырэктар універсітэцкай бібліятэкі актыўна даводзіў рэгіянальны прынцып арганізацыі бібліяграфіі да бібліятэчнай грамадскасці і ўладаў. Спісы новых выданняў на тэрыторыі Заходняй Беларусі пачалі штодзённа друкаваць у “Дзённіку віленскім” (Dziennik Wileński). Прыклад Вільні зацікавіў універсітэты Львова і Познані – навуковых і адукацыйных цэнтраў іншых гістарычных рэгіёнаў, з якіх паўстала новая польская дзяржава, але толькі Публічная бібліятэка Віленскага універсітэта наладзіла тэрытарыяльна акрэслены бягучы бібліяграфічны ўлік.

Бібліяграфічная рэгістрацыя выданняў у межах гістарычных рэгіёнаў Польшчы ў сярэдзіне 20-х гадоў была прыхільна ацэнена ўладамі, што знайшло адлюстраванне ў афіцыйных дакументах. Рэгіянальная арганізацыя бібліяграфіі была замацавана ў дэкрэце прэзідэнта ад 10 мая 1927 г. як галоўны прынцып пабудовы бібліяграфіі ў краіне. На тэрыторыі Заходняй Беларусі гэта быў Віленскі бібліяграфічны рэгіён на чале з Публічнай бібліятэкай універсітэта.

Публічная бібліятэка на аснове бібліяграфічнай рэгістрацыі твораў друку ў 1922 г. прыступіла да выпуску паказальнікаў “Віленская рэгіянальная бібліяграфія ў...годзе” і, пазней, “Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну”. Складальнікам паказальнікаў быў супрацоўнік бібліятэкі, бібліёграф і даследчык гісторыі ВКЛ Міхал Амброс.

У паказальніку “Віленская рэгіянальная бібліяграфія ў...годзе” адлюстроўваліся ўсе выданні, якія выйшлі на тэрыторыі заходнебеларускіх зямель, а таксама творы, прысвечаныя рэгіёну незалежна ад месца публікацыі. Паказальнік “Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну” адлюстроўваў перыядыку рэгіёна за год, г. зн. быў паказальнікам мясцовага друку. Матэрыял аб газетах, часопісах і іншых перыядычных выданнях размяркоўваўся па раздзелах у алфавіце месцаў выхаду, унутры раздзелаў перыядыка дадаткова падзялялася па відах. Такая метадыка была зручнай для выяўлення перыядычных выданняў, што публікаваліся ў беларускіх гарадах, для ўдакладнення тыпалогіі і зместу выданняў. Так, з паказальніка за 1929 г. можна даведацца, што ў Баранавічах і Кобрыне выходзілі па 2 перыядычных вы-

данні, у Пінску – 5, Гродне – 12, Брэсце – 16 і г. д.** З гэтых бібліяграфічных крыніц, напрыклад, відаць, што ў першай палове 1930 г. на беларускай мове выйшла 25 выданняў, што складала 1% ад агульнай колькасці выданняў і з’яўлялася трэцім паказчыкам пасля выданняў на польскай і яўрэйскай мовах. Усе беларускамоўныя выданні выйшлі ў Вільні.

На падставе гэтых паказальнікаў рыхтаваліся артыкулы, прысвечаныя аналізу дакументнага патоку і статыстыцы друку [2, 3].

Аднак у 1930 г. прэзідэнцкім рашэннем Віленскі бібліяграфічны рэгіён быў скасаваны. Улады Польшчы абавіраліся на поспехі ў адраджэнні краіны і ставілі задачу павысіць ступень інтэграцыі асобных гістарычных рэгіёнаў. Было ўлічана, што інфармацыйна-бібліяграфічны рэгіяналізм падтрымлівае “лакальны сепаратызм” па гістарычных і этнічных межах народаў і з’яўляецца перашкодай у справе з’яднання польскіх зямель. Акрамя таго, вопыт многіх замежных краін, маючых складаную тэрытарыяльную і этнічную структуру, сведчыў, што галоўным кірункам у арганізацыі бягучага бібліяграфічнага ўліку дакументаў на дзяржаўным ўзроўні з’яўляецца стварэнне адзінага нацыянальнага бібліяграфічнага цэнтра. Таму і ў Польшчы было прынята рашэнне аб стварэнні Бібліяграфічнага інстытута пры Нацыянальнай бібліятэцы, адказнага за ўлік новых выданняў у краіне. На падставе закона аб абавязковым экзэмпляры пачалі рыхтаваць органы бягучай нацыянальнай бібліяграфіі. Публічная бібліятэка Віленскага ўніверсітэта абавязана была прыпыніць выпуск паказальнікаў “Віленская рэгіянальная бібліяграфія ў...годзе” і “Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну”.

Аднак моцныя рэгіянальныя сувязі і традыцыі парушыць было няпроста. Як адзначыў М. Аброс, каб захаваць карысны бібліяграфічны вопыт, неабходна было “выходзіць на новыя шляхі”: перайсці да адбору дакументаў, адлюстроўваць лепшыя мясцовыя выданні і літаратуру аб рэгіёне [3]. Ролю рэгіянальнага бібліяграфічнага цэнтра, які забяспечваў адлюстраванне мясцовага друку і

** На жаль, паказальнік “Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну” не быў выкарыстаны ў ліку крыніц пры падрыхтоўцы нацыянальнага рэтраспектыўнага паказальніка “Газеты Беларусі. 1776–1975” (Мінск, 2003).

літаратуры, прысвечанай краю незалежна ад месца яе выпуску, пачало выконваць “Таварыства Публічнай бібліятэкі імя Яўстахія і Эміліі Урублеўскіх” (1912 г., Вільня), арганізаванае на аснове прыватнай бібліятэкі знакамітага юрыста, віднага беларускага дзеяча Тадэвуша Урублеўскага (1858–1925 гг.) – пляменніка Валерыя Урублеўскага. На пачатку 1925 г. у бібліятэцы і музеі налічвалася 80 534 тамоў твораў друку, звыш дзесяці з паловай тысяч гравюр, звыш 28 000 рукапісаў, пісьмаў, старажытных актаў, 1 474 карт, 407 пячатак, 2 472 фотаздымкаў, 202 медалі і медальёны і інш.

Гэта публічная бібліятэка мела асаблівае значэнне для беларусазнаўчых і краязнаўчых даследаванняў. Асноўнымі раздзеламі фонду былі раздзелы аб горадзе Вільні (“Вільніяна”), аб мінулым і сучаснасці былых земляў Вялікага княства Літоўскага (“Літуанікі”), масонства, у якім найлепш была прадстаўлена ложа ВКЛ. Аснову фонду гэтых раздзелаў склалі прадстаўленыя ў цензуру экзэмпляры кніг і іншых дакументаў ад пачатку XIX ст. да паўстання 1863 г., якія паходзілі з архіву вядомай віленскай друкарні Завадскіх. Т. Урублеўскім былі набыты славутыя кнігазборы Генрыка Плятара, Генрыка Татура, масонская бібліятэка віцебскага адваката Вацлава Федаровіча. У гэтых зборах меліся каштоўныя беларускія кнігі і рукапісы, замежныя выданні і рукапісы з унікальнай інфармацыяй аб Беларусі. Падчас шматгадовых ваенных падзеяў Т. Урублеўскі сабраў усе лістоўкі, якія тычыліся Вільні і краю, здабываў архіўныя і рукапісныя матэрыялы гэтай жа тэматыкі. Сам Т. Урублеўскі меў славу “самага працавітага і найсумленнейшага бібліятэкара, уражваў эрудыцыяй і памяццю бібліёграфа” [4]. Ён пастаянна займаўся бібліяграфічнай працай: каталагізаваў зборы бібліятэкі, складаў бібліяграфічныя дапаможнікі, дапамагаў многім бібліяграфічным даведкамі і парадамі. У прыватнасці, падрыхтаваў 5 рукапісных бібліяграфічных дапаможнікаў, у якіх адлюстроўваліся выданні, выпушчаныя на Беларусі, і творы беларускі, у т. л. “Паказальнік выданняў, забароненых у Расіі ў перыяд ад 1905 да 1915 году на польскай, літоўскай і беларускай мовах і прысвечаных Польшчы, Літве і Беларусі”, “Алфавітны паказальнік Урадавага весніка грамадзянскага праўлення Усходніх зямель 1919–1920.”

Пасля смерці заснавальніка гэта бібліятэка стала дзяржаўнай публічнай. Урад абавязаўся захоўваць цэласнасць яе фондаў і знаходжанне іх толькі на тэрыторыі Вільні. Паводле статута 1937 г. была пашырана тэрыторыя, з якога бібліятэка мела права збіраць друкі, рукапісы, карты, гравюры, музейныя і архіўныя матэрыялы, у т. л. з шэрагу еўрапейскіх краін.

Публічная бібліятэка адыграла адметную ролю ў навуковым і культурным жыцці Вільні і ўсёй Заходняй Беларусі. Яна была адным з цэнтраў бібліятэчна-інфармацыйнага забеспячэння польскіх, беларускіх, літоўскіх даследчыкаў, якія вывучалі мінулае ВКЛ і Рэчы Паспалітай, праблемы паланістыкі, беларусістыкі, літуанікі, краязнаўства. З розных куткоў Беларусі ехалі працаваць у бібліятэку аматары старажытнасцей, краязнаўцы, надрукаваныя творы якіх сталіся вынікам працы ў Публічнай бібліятэцы. Захавалася шмат спасылак на выяўленне літаратуры па каталогах Публічнай бібліятэкі, выкарыстанне яе фондаў. Сярод яе каталогаў быў каталог рэгіянальных выдавецтваў, у якім адлюстравана і прадукцыя выдавецтваў, размешчаных на беларускай тэрыторыі, рыхтаваліся краязнаўчыя бібліяграфічныя дапаможнікі. Ёсць звесткі аб друкаваным каталогу Літуанікі, складзеным у гэтай бібліятэцы [1, 5].

На працягу 1929–1936 гг. тут складаўся краязнаўчы бібліяграфічны паказальнік “Бібліяграфія гісторыі зямель б. В. Кс. Літоўскага за год...”. Рыхтавалі яго бібліяграфы Стэфан Бурхардт і Алена Дрыга. Гэты паказальнік стаў пераемнікам бібліяграфічных выданняў Публічнай бібліятэкі Віленскага універсітэта. Паказальнік выходзіў асобнымі выпускамі, а таксама публікаваўся ў часопісе “Ateneum Wileński”. Дзякуючы гэтаму паказальніку даследчыкі мінулага зямель былога ВКЛ атрымалі рэгулярнае і поўнае бібліяграфічнае забеспячэнне. У паказальніку адлюстроўваліся ўсе творы друку, апублікаваныя пераважна ў Польшчы, а таксама ў БССР, СССР, Германіі, Англіі, Літве, Латвіі і іншых краінах. У адборы дакументаў захоўваліся прынцыпы навуковасці і навізны, ідэалагічнай вытрыманасці. Напрыклад, не бібліяграфаваліся адкрыта палітызаваныя публікацыі, выйшаўшыя як у Польшчы, так і ў БССР і СССР, але ўключаліся арыгінальныя краязнаўчыя творы, прысвечаныя Палеска-Пінскаму краю, напісаныя сябрамі краязнаўчага гуртка дзяржаўнай гімназіі ў Пінску.

У паказальніку “Бібліяграфія гісторыі зямель б. В. Кс. Літоўскага за год...” прымянялася сістэматычная групоўка (прыкладна 13 асноўных раздзелаў). У гістарычным аспекце былі прадстаўлены розныя галіны гаспадаркі, культуры і мастацтва, вайскавай справы, рэлігійнага жыцця, літаратурна-мастацкія творы, звесткі па этнічнай гісторыі і інш. Асобна выдзяляліся і раздзелы краязнаўства, бібліяграфічных прац, рэцэнзій і крытычных матэрыялаў. Усяго ў паказальніку было адлюстравана 2075 дакументаў.

У кожным выпуску паказальніка былі звесткі аб кнігах і іншых дакументах, апублікаваных на тэрыторыі Заходняй Беларусі: у Брэсце-над-Бугам, Навагрудку, Пінску, Слоніме, Гродна і іншых месцах. Гэта былі краязнаўчыя матэрыялы, прысвечаныя сучаснай гісторыі, этнаграфіі, эканоміцы, турызму і інш. У прадмове да выпуску за 1935 г. ёсць адзнака, што раздзел “Беларусы” “выдатна ўзбагаціў” Мар’ян Пецюкевіч – вядомы заходнебеларускі дзеяч і бібліёграф. У прадмовах складальнікі звярталіся да аўтараў, творы якіх маглі быць прапушчаны, дасылаць іх бібліяграфічныя апісанні ў Публічную бібліятэку імя Урублеўскіх.

Буйнейшыя публічныя бібліятэкі арганізавалі бягучы бібліяграфічны ўлік мясцовага друку і літаратуры аб краі, які па прыметах тэрытарыяльнага ахопу і моўнаму адлюстраванню забяспечваў шырокі спектр патрэбнасцей у вывучэнні заходнебеларускіх зямель. Да бібліяграфічнага адлюстравання новай літаратуры аб рэгіёне і мясцовых выданняў праяўлялі інтарэс і шматлікія перыядычныя выданні, у т. л. “Ateneum Wileński” (перадрукоўваў паказальнікі, складзеныя ў публічных бібліятэках), “Ziemia Lidska”, “Калосье” і іншыя [1, 6]. Вядома, што бібліятэкі, існаваўшыя ў Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг., былі ліквідаваны з прыходам савецкай улады. Да нашага часу дайшла толькі частка створанай у іх краязнаўчай бібліяграфічнай прадукцыі. Яна не толькі помнік працы тым бібліёграфам, што імкнуліся адлюстраваць усё выдадзенае ў заходнебеларускім краі і аб краі, але і сёння гэта жывая крыніца рэгіянальнай памяці. Паказальнікі “Віленская рэгіянальная бібліяграфія ў...годзе”, “Перыядычныя выданні Віленскага бібліяграфічнага рэгіёну”, “Бібліяграфія гісторыі зямель б. В. Кс. Літоўскага за год...” не страцілі свайго крыніцазнаўчага значэння і павінны выкарыстоўвацца пры падрыхтоўцы рэтраспектыўных бібліяграфічных дапаможнікаў.

1. **Саітава, В.І.** Краязнаўчая работа ў Лідзе // Бібліятэчны свет. 1999. № 3. С. 22–23.

2. **Ambros, M.** Wileńska bibliografja regionalna w II półroczu 1929 r. Wilno: Druk. “Znicz”, 1930. 4 s.

3. **Ambros, M.** Wileńska bibliografja regionalna w I półroczu 1930 // Ateneum Wileński. 1930. Z. 3–4. S. 351–354.

4. **Ś.p.** Tadeusz Wróblewski, jako założyciel Biblijoteki im. E. i E. Wróblewskich // Ateneum Wileński. 1925–1926. T. 3. S. 436–444.

5. **Abramowicz, W.** Drukarnie w Nowogrudku // Ziemia Lidska. 1939. № 6. S. 153.

6. **Сантова, В.И.** Журнал “Ateneum Wileński” // Библиография. 1999. № 5. С. 82–91.